

Spydeberg anno 2000 – en fremtidsbeskrivelse

Af Anne Eriksen

Fortid og Nutid, september 2004, s. 34-49

J.N. Wilse publicerede sin beskrivelse af Spydeberg i Østfold (Norge) i 1779. På mange måder er den en tidstypisk sognebeskrivelse i oplysningens ånd. Men teksten har også noget, som gør den enestående: Et kapitel indeholder en fremtidsskildring, hvor hovedpersonen Philoneus foretager en tidsrejse på 200 år. Han får forevist fremtidens Spydeberg og stifter samtidig bekendtskab med alle de nyttige indretninger og kloge forbedringer, som er indført siden hans egen tid. Skildringen er en tydelig samtidskommentar, men den præsenteres også som en form for historieskrivning. Wilses leg med perspektiver og genrer giver et indblik i oplysningstidens opfattelse af historieskrivning og spejler samtidig vigtige ændringer i opfattelsen af, hvad historie er. Historien som fyrstespejl er i færd med at omformes til en borgerlig *magistra vitae*, hvor latinen og de klassiske idealer nok sætter standarden, men hvor borgerdyd, nytte og flid har et umiskendeligt hjemligt præg.

Anne Eriksen, f. 1958, dr.phil., professor i kulturhistorie ved Universitetet i Oslo. Centrale publikationer: »Det var noe annet under krigen. 2.verdenskrig i norsk kollektivtradisjon« (1995), »Minner fra Den evige stad. Skandinaver i Roma 1850-1900« (1997), »Historie, minne og myte« (1999). Arbejder for tiden med et projekt om dansk-norsk historietænkning i anden halvdel af 1700-tallet.

I 1779 publicerede Jakob Nicolai Wilse sin bog *Physisk, oekonomisk og statistisk Beskrivelse over Spydeberg Præstegield og Egn*¹. Gennem 53 omfattende kapitler skildres dyre- og plantearter, geologi og geografi, landbrug og anden økonomisk virksomhed, samt folk og folkeliv. Teksten viser, at Wilse var godt kendt med forholdene i Spydeberg, hvor han havde været sognepræst i elleve år. Samtidig bruges lokalkundskaben ofte som udgangspunkt for skildringer og argumentationer med en langt videre horisont. Wilse viser sig som en sand oplysningsmand, og bogen er fuld af forslag til forbedringer, særlig i jordbrug og økonomi, men også i forbindelse med "oplysningen" mere generelt. Det mest særegne ved Wilses Spydebergbeskri-

velse, og det som adskiller den fra tidens mange andre topografiske tekster, er dog sidste kapitel. Det bærer titlen *Efter-Tiiden i Norge* og skildrer altså fremtiden, nærmere bestemt forholdene i år 2000.

Dette kapitel førte til, at bogen blev stoppet ved udgivelsen og konfiskeret af myndighederne. Efter en nærmere granskning fik Wilse dog tilladelse til at publicere sit værk med enkelte rettelser. Selv siger han, at han ikke forstod, hvorfor bogen blev stoppet, og at han heller ikke fik nogen klar besked om, hvad som skulle rettes. Ændringerne gjorde han derfor på må og få. I sin biografi om Wilse, mener Harald Bakke, at det var bogens utilslørede kærlighed til Norge, der vakte mod-

Spydeberg kirke, som den så ud på Wilses tid. Stik fra Wilses Spydebergsbeskrivelse.

vilje hos myndighederne i København.² Spydebergsbeskrivelsen udkom i Guldberg-perioden, da tænkningen om den dansk-norske enhedsstat var dominerende, og positiv fremhævelse af særnorske træk var politisk uacceptabelt. Den oprindelig danske Wilse kom til Norge i 1761 og blev der til sin død i 1801. Han havde udviklet en stærk kærlighed til landet og omtalte sig ved flere lejligheder som norsk.³ I de senere år var han også en af de ivrigste talsmænd for et selvstændigt norsk universitet. Alligevel kan det hævdes, at Wilses norgeskærlighed først og fremmest udfoldede sig indenfor rammerne af helstatstænkningen og dermed ikke nødvendigvis repræsenterede noget politisk problem. Wilse var patriot, ikke nationalist. Hans ærinde var ikke at hævde det norsk-nationale i konfliktfyldt modsætning til det dan-

ske, men at fremhæve kvaliteterne ved denne del af det dansk-norske rige.⁴

Når *Efter-Tiiden i Norge* blev stoppet kan det derfor i lige så høj grad skyldes selve genren. Utopien - den genre, teksten må siges at tilhøre - var en velkendt og etableret form at formidle både satire, samfundskritik og radikale politiske idéer i.⁵ I dansk-norsk sammenhæng er Holbergs skildring af Niels Klims underjordiske rejse genrens vigtigste tekst. Antagelsen styrkes af, at Wilse senere skrev, at hændelsen fik ham til at standse arbejdet med en anden og mere ambitiøs tekst i samme genre. Den havde titlen *Eutopia* og skulle skildre et fremtidigt, lykkeligt Europa.⁶ I modsætning til mange andre utopier, hvor satire og komik er fremherskende, præsenterer Wilses fremtidsskildring en harmonisk og velordnet ønskedrøm af et samfund. Oplysningen og fornuften

råder på alle felter, alt er indrettet på bedste og mest fornuftige måde, og de fleste af de problemer, Wilse fandt i sin samtid, er blevet løst. På denne måde er teksten en tydelig samfundskommentar. Men skildringen er hverken radikal eller revolutionerende, og dette kan have været grunden til, at udgivelsestilladelsen alligevel blev givet: Her var intet radikalt at slå ned på. Bakke påpeger, at skildringen heller ikke er særlig opsigtsvækkende ud fra litterære kriterier. Stilen er ubehjælpelig, og Wilses fantasi strækker ikke til at skabe billeder, som fænger og gør indtryk.⁷

I et kulturhistorisk perspektiv er *Efter-Tiiden i Norge* derimod et meget interessant dokument. Wilse var en af de mange embedsmænd i det dansk-norske rige, som i løbet af sin studietid havde kastet sig over oplysningsidéerne og tidens nye videnskaber. Senere forsøgte de i den grad forholdene tillod at praktisere deres viden og deres videnskab både gennem konkret oplysningsarbejde i deres embeder og som forfattere og lærere ved siden af. Wilses litterære produktion kan ses som et eksempel på, hvordan en oplysningsmand i den europæiske periferi typisk tænkte, ræsonnerede og skrev. Men i tillæg har teksten om *Efter-Tiiden i Norge* speciel interesse netop, fordi den er fantasi og leg. Fremtidsskildringen opstiller forhold og faktorer, som tages for givet og regnes som det normale og vanlige, i relief mod fantasi og drøm. For at fantasifortællingen skal fungere må den profileres tydeligt mod den normale verden sådan som "alle ved, at den er". På et konkret plan er fremtidsskildringen en kommentar til samtidige samfundsforhold. Men mere indirekte reflekterer den også de tænke måder og forestillinger, der dannede baggrund for fantasispillet og gav det mening.

Forståelsen af tid, forandring og historie står centralt i denne sammenhæng.

Wilse præsenterer selv sin fremtidsskildring som en form for historieskrivning. Spydebergsbeskrivelsen skulle afsluttes med et kapitel om *Egnens Oldsager, mærkelige Hændelser og Personer*. Men det var ikke så let at finde ud af noget om Spydebergs fortid, siger Wilse, og det giver ham en begrundelse for at skildre fremtiden i stedet: "I den Mangel paa nyttige og behagelige Efterretninger om Egnens Tildragelser, i sær siden Snorro Sturlesen forlod os i hans Heimskringla, og i Mangel af dette Folkets Lyst til at optegne Merkværdigheder, ja at bevare og bekendtgjøre hvad andre have optegnet, har jeg søgt at giengielde det ved at aabne een af Efter-Tiidens skiulte Giemmer med den Dristighed, Fortrydelsen over Fortiidens Tavshed har givet mig".⁸

Fremtidsskildringen præsenteres altså som en spøgfuld erstatning for fortidsbeskrivelsen og dermed som en parallel til historien. Spøgens nødvendige præmis er en forståelse mellem Wilse og hans læsere om, hvad historie er. Dette tematiseres ikke eksplicit og direkte, men styrer alligevel tekstens udformning. Hvilken slags historieopfattelse er det så, der kommer til udtryk? Hvad er historiens tematiske felt, hvilken slags fortællinger og fortællermotiver hører hjemme her? Hvilke sammenhænge skildres, og hvordan beskrives forandring og historisk anderledeshed?

Besøget i fremtiden

Som utopi har Wilses tekst et originalt punkt: Den præsenterer en anden tid, ikke et andet sted. For nutidsmennesker er fantasier om en fremtidsverden et let tilgængeligt topos og en velbrugt form. I Wilses samtid var det anderledes, og Wilse siger selv, at idéen om at henlægge fabeln til fremtiden helt var hans egen. Først senere blev han bekendt med, at

Da Philoneus vågner af søvnen, står en gammel mand udenfor hulen i Mierskovkollen og inviterer ham ind. Stik fra Wilses Spydebergbeskrivelse.

enkelte andre forfattere havde benyttet samme greb.⁹ Forestillingene om en "tom" og lineær tid hører moderne mentalitet til og fik først sit egentlige gennemslag med historismens gennembrud i 1800-tallet. Da flyttede også den utopiske litteratur fra det fremmede land til den fremmede tid, til fremtiden.¹⁰ Uden en lineær tidsforståelse er "fremtiden" slet ikke noget oplagt sted for utopiens alternative verden, og selv om ordet utopi betyder ikke-sted, er de fleste klassiske utopier skildringer af steder. En oversigt over sådanne tekster publiceret i Storbritannien i årene 1700 til 1802 viser f.eks., at kun tre af ialt 75 utopier placerer skildringen i en anden tid.¹¹ Flertallet skildrer i stedet fjerne lande, uopdagede øer, hændelser på månen el-

ler i jordens indre. Også Wilses fortælling har nødvendigvis en rumlig dimension; det han fortæller om må også *finde sted*. Men selv om Spydeberg ser nok så anderledes ud i år 2000 end i 1779, er det ikke stedet, der primært bruges til at skabe utopiens anderledesverden i dette tilfælde. Det er bevægelsen i tid, ikke forflyttelsen i rum, som danner grundstrukturen og som er fortællingens konstituerende princip.

Hovedpersonen i Wilses tekst er Philoneus, en "Samler af Naturens Frembringelser" – en mand slet ikke ulig Wilse selv. En smuk sommerdag befinder han sig på vandring ved indsøen Mier og den nærliggende Mierskovkollen. Han skildrer det smukke landskab med frugtbare marker, store skove, søer, åse og vide

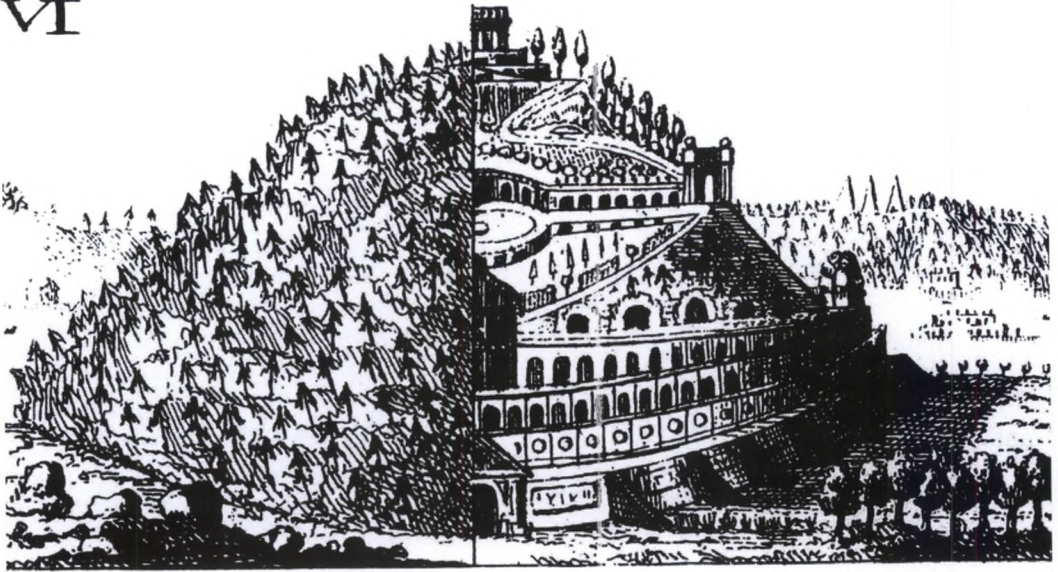
udsigter. Samtidig fantaserer han om, hvordan landskabet kan komme til at se ud i fremtiden. Derefter sætter han sig til at hvile udenfor hulen i Mierskovkollen. Ikke uventet – ud fra genrekonventioner – falder Philoneus her i søvn og drømmer. I drømme ser han en indskrift på fjeldvæggen: *Anno 2000*. Ud af fjeldet kommer en smuk og hvidskægget gammel mand. Han byder Philoneus noget at drikke af et horn. Manden i fjeldet repræsenterer visdom, indsigt og altså – fremtid. De to hundrede år, som er gået mellem Philoneus' tid og fremtiden er dermed ikke en tom tid løsrevet fra hændelser og menneskers liv, men bliver både anskueliggjort og kropsliggjort i den gamle mand. Philoneus nedsvælger hornets liflige drik og kommer med til fremtiden. Han ser at sten og fjeldstykker er faldet ned fra fjeldene, men færre end han havde troet. Fordi der er mindre skov sætter man ikke længere gærder op, men lader hyrder og hyrdinder vogte dyrene. De samler også bær og urter, laver lettere håndarbejde, spiller, synger og fletter blomsterkranse udenfor deres løvhytter. Folketallet er øget og gårdene er blevet opdelt, men med flid og vindskibelighed er ny jord opdyrket, hvor der tidligere var skov. Der findes en planteskole i hvert sogn, og flittige eremitter har til opgave at fylde jord i fjeldsprækker og plante fyrretræer. Den rigdom, som store skovejendomme engang gav, og som gav anledning til ødselhed og overflod, "blev ey længe gammel i Landet".¹² Nu er velstanden jævner foret og sløseriet standset.

Den fremtid, Philoneus får at se, har karakter af en serie billeder eller tableauer: Han ser hyrdene i løvhytterne, de nyplantede fyrreskove og de omkringværende kampesten. Alt virker fredeligt og stillestående: Noget *er* hændt, og forandringerne er gennemført. Nu sker der ikke mere, for alt er blevet ordnet til det

bedste. Ændringerne har fundet sted i tiden mellem Philoneus' egen og den nutid, han er blevet forflyttet til, men *hvad*, der har udvirket dem og *hvordan*, de er foregået, fremgår ikke. Vi får heller ikke noget at vide om, hvilken rækkefølge hændelserne har haft, eller om forandringernes eventuelle indbyrdes forhold. Menneskene, som Philoneus ser rundt omkring i landskabet, fremstilles heller ikke som egentlige aktører i forhold til disse ændringer. Rigtig nok har de andre opgaver og lever på andre måder end på hans tid, men der gives ikke indtryk af, at de selv har bidraget til forandringerne. Det hænger sammen med, at Philoneus præsenteres for hændelser og ændringer, som er afsluttede. Han er vidne til et resultat, ikke til en proces, som er i gang. Verden er blevet velordnet og menneskene lykkelige, og dermed er der heller ikke grund til at tro, at de vil tage initiativ til nye ændringer.

Denne lykkelige harmoni bidrager til tekstens relative mangel på spænding: Der sker ingenting, der er ingen hændelser og ingen dramatik. Ud over de litterære konsekvenser for Wilses fortælling, giver det fremstillingen et indblik i den historieforståelse, der ligger til grund. Selv om anderledesheden i den verden, Philoneus besøger, er skabt af tidsafstanden, bruges tid, tidsrækkefølge eller udvikling ikke som forklaring på hændelserne eller som middel til at skabe et mønster i dem. Uden at Wilse siger det direkte, er øget oplysning hans grundlæggende forklaringsprincip. Oplysningen giver sig konkret til kende i form af beslutninger og "*ordninger*". Det fremgår, at de gode ordninger kan være kumulative – i tilstrækkeligt antal skaber de en perfekt verden – men ses ikke som dele af en fremadskridende udviklingsproces. Dermed får hændelsernes indbyrdes rækkefølge en begrænset betydning samtidig med, at ingen af

VI

Mierskovkollen før og efter forvandlingen, som Philoneus – og Wilse – ser den. Stik fra Wilses Spydebergsbeskrivelse.

dem tilskrives konsekvenser udover det oprindeligt intenderede. Her er ingen uventede sideeffekter eller uforudsete udviklinger, ingen processer, som går deres egen gang. Udover de rene beslutninger er det naturen selv og menneskenes moral, som styrer hændelserne.

Skuepenge og nyttige maskiner

Til sin forbløffelse ser Philoneus, at også Mierskovkollen er svært forandret. Den er blevet et »parnass« med terrasserede gallerier og »udziirede Spadsere-Gange« i mange etager. På den flade top står et tempel, og inde i fjeldet går dybe gange, oplyste og beklædte med marmor. Den gamle inviterer Philoneus ind: *"Du har seet Tidens Forandringer i Naturen og Landhuusholdningen, ieg vil nu viise dig de seenere Frembringelser i Kunst og Viid, de nyere Tildragelser, Fortienester og Fortiente"*.¹³ Pragten i bjerget er imponerende, men alt er landets egne

frembringelser, præciserer den gamle. Lysekronerne er af norsk krystal og norske bier har produceret voksen til lyse. Desuden er det pragtfulde også nyttigt: Vandet, som samles op fra toppen af fjeldet, danner et vandfald, der pryder haven og vander den. Derefter går vandet videre for at drive "nogle Berg-Machiner", før det til slut tjener bonden ved at *"vande hans Enge, male hans korn, fremdrive og skjære hans Trælast, lædske hans Tunge og vederqvæge hans Øye"*.¹⁴ I en note påpeges det, at en tilsvarende indretning allerede findes ved Moss jernværk. Videre får Philoneus fremvist et kunstkammer fyldt med modeller af nyttige maskiner, både en vandpumpe og spindemaskine, findes der. På Philoneus' bekymrede spørgsmål om, hvad vandbærerne og spinderskerne da skal gøre for at tjene til livets ophold, er svaret, at de henholdsvis skal grave brønde og sy.

Der er aldrig langt fra fremtiden til nutiden i disse skildringer, og forbindel-

sen skabes ikke bare gennem den stedlige placering. Tidsaktuelle spørgsmål og begivenheder styrer teksten og bestemmer, hvad Philoneus får at se og høre. De maskiner og indretninger Wilse skildrer, har han ikke fundet på, men hørt eller læst om, og de fandtes for en stor del allerede i hans egen tid. Philoneus' spørgsmål og den gamles svar forholder sig ligeledes til aktuelle debatter i Wilses samtid, og giver klart udtryk for hans egne meninger i disse sager. En sådan logik er nødvendig for utopien som genre og dens funktion som samfundskommentar. Men fortællingens effekt er også afhængig af, at koblingerne mellem virkelighedens og fabelens verden ikke bliver for tæt og direkte. Wilses iver efter at sprede oplysning og eksakt kundskab om forholdene i Spydeberg og omegn udfoldes imidlertid ofte på bekostning af de litterære krav. Samtidig bliver det tydeligt, at den tidsdimension, han bruger til at skabe sin fabelverden, ikke er knyttet til forventninger om nogen dybtgribende anderledeshed. Verden vil fundamentalt set være den samme om tohundrede år, selv om en del af dens "Indretninger" og "Machine" vil være anderledes og forhåbentligvis bedre. Med en sådan forståelse bliver den pludselige reference til Moss jernverk også en relevant oplysning, ikke et utilsigtet komisk brud på illusionen. Den bratte sammenkobling af nu og da, og af virkelighed og illusion kan relateres til en tidsforståelse, hvor fremtiden ikke nødvendigvis blev forstået som åben og ny, og hvor vejen dertil ikke havde form som en linje fremover gennem ukendt terræn.

Philoneus og hans ledsager forlader kunstammeret og begiver sig ind i et stort galleri. Her befinder der sig en samling "Skue-Penge" i sølv, som viser vigtige hændelser: "Paa den første Skue-Penge, han viiste mig, saaes en pegende hen til et Pallads paa et Viin-Bierg, og

med den anden Haand vinkende nogle staaende paa en Klippe vendende Ryggen med Omskrift: Insveri nulla Cupido som svarer til Ordsproget **Den græd aldrig for Guld, som ey Guld saae**. Paa den anden Siide saaes en Norsk Field-Bonde hældende sig til en Gran under en Klippe at holde et Spyd omvunden med en Humle-Ranke og under Armen et Havre-Neg, med de Ord under: Et hic licet esse beatis): **Her kand man og være Lyksalig**. Denne Skue-Penge, sagde min Anviiser, er til Erindring af det Aar en fremmede Regent forgiæves indbød nogle Norgens Indvaanere til Colonister i mildere Egne; De fleeste trives best i eget Land, og Normanden best i Norge."¹⁵

I løbet af 1600-tallet var medaljer – eller skuepenge – blevet et prestigetungt propagandamedium tæt knyttet til den enevældige fyrstestemt. De blev brugt til at fortælle om store og vigtige hændelser i kongernes regeringstid og fungerede som en form for officiel historieskrivning. Medaljerne benyttede stort set et fast formsprog, der regulerede forholdet mellem fremstillingerne på henholdsvis for- og bagside, og hvor latinske deviser og allegoriske fremstillinger havde en vigtig plads. Parallelt med medaljeudgivelserne blev der ofte publiceret bøger med kobberstik, hvor medaljens for- og bagside var sat op ved siden af hinanden ledsaget af en forklarende tekst. Disse bøger spillede en stor rolle for spredningen af medaljernes budskab. I en undersøgelse af Gustav III's medaljeproduktion har den svenske historiker Mikael Alm også vist, at flere af medaljerne i den ledsagende publikation, faktisk aldrig blev slået, og at man efterhånden helt gik over til bare at lave stik. Kobberstikkene var altså medaljernes eneste version.¹⁶

Både det stereotype formsprog og den udstrakte brug af kobberstik gør det berettiget at betragte medaljerne som en

genre og en kommunikationsform lige så meget som fysiske objekter. Det er denne genre Wilse gør brug af, når han lader den gamle i bjerget vise Philoneus skuepenge med hændelser fra fremtiden. Medaljerne, som Wilse skildrer, findes ikke, ikke engang som kobberstik. Han kan altså ikke vise dem frem, men må beskrive dem med ord. Et flertal af hændelserne, de skal påminde om, har desuden aldrig fundet sted. Deviserne gengives på latin før de oversættes til norske ordsprog. Derefter tilføjer Wilse en udlægning af, hvad det hele betyder og hvilken hændelse medaljen refererer til. Philoneus får hele nitten Skue-Penge at se, og alle bliver omhyggelig præsenteret på denne måde. For en moderne læser kan det være vanskelig at se, hvad der er hensigten med at fremstille opdigtede hændelser på en så omstændelig måde. Men noget af baggrunden må have været genrens tilgængelighed. Medaljer var en veletableret måde at fortælle om historiske hændelser på og samtidig et anerkendt middel til at signalere den status og betydning, disse hændelser havde. Med sit spil af forsider og bagsider, allegoriske fremstillinger, latinske deviser og forklarende tekster, repræsenterede medaljerne et sprog, der var nærliggende at gribe til, både velkendt og godt egnet til at kommunikere Wilses budskab.

På de skuepenge, som Philoneus får at se, er budskab og hændelse hele tiden nært flettet sammen. Samtidig veksler tematikken mellem det meget konkrete og det mere generelle. Medalje nummer tre drejer sig f.eks. om grundlæggelsen af en "Gryde-Fabriek" på et sted med gode lerforekomster, og den næste om den tid, da fattiglemmerne på "Charité-Huusene" blev sat i gang med nyttigt arbejde som spinding og tændstikproduktion. Nok en medalje viser imidlertid "Phocions Hustru i enfoldig Dragt leden-

de et Barn og pegende hen til en Helt i det et prægtigt Fruentimmer viiser hende sine Smykker. Paa den anden Siide saaes Phocion ved et Bord besat med nogle Frugter viisende Alexander den Stores Gesandtere og deres foræring fra sig, med Omskrift: **Hvo som har nok i det mindre, behøver ey det meere** (Cui tum parvi victus constat non eget tanti)".¹⁷ Philoneus får at høre, at denne medalje er til minde om den tid, da de fornemste i samfundet udmærkede sig ved stor nøjsomhed, og de fattigere fulgte dem for ikke at virke simple. Tilsvarende beskrives en medalje til minde om, at fatalismen blev afskaffet i folket. Her drejer det sig altså om hændelser eller budskaber af mere generel moralsk karakter. Det findes også medaljer med tydelig politiske budskaber. Det er tilfældet med medaljen, som viser to hæere opstillet mod hinanden, begge i færd med at lægge deres våben bort. På bagsiden står de samme soldater opstillet langs rækker af træer, og de bærer spader over skuldrene. Fremstillingen skal erindre om en beslutning om at afvikle hærene i Europa og i stedet sysselsætte soldatene med nyttigt arbejde som f.eks. plantning af træer. Endelig fortæller nogle medaljer om oplysningens fremgang. Den er nu kommet så langt, at ikke engang tyrkerne er tyrkere længere, men har antaget europæiske kunster og videnskaber: "Nu er Lærdom kommen i Flor hos dem, de fleste af Grækenlands smukke Navne ere opkaldte igien, end meer; man bevarer deres Antiker, danner sig selv efter dem og Athenen selv er igjen Viisdoms Herre-Sæde".¹⁸

Brugen af medaljer som kommunikationsform fremhæver den samme historieforståelse som i skildringen af landskabet og folket: Historien består af begivenheder og enkeltscener. Tidsrækkefølgen og hændelsernes indbyrdes forhold er af lille betydning. Der

Mierskovkollen anno 2003. Forandringerne har næppe været store siden Wilses tid. Foto: S. Ubisch.

forekommer ingen dateringer, i stedet bruges formuleringer som "den tid da...". Medaljegenrens sædvanlige tilknytning til fyrstebedrifter som lovgivning og politiske beslutninger bidrager desuden til at også de begivenheder, Wilses skildrer, får præg af intenderede beslutninger og ordninger. Samtidig er der vigtige forskelle mellem Wilses skuepenge og de virkelige medaljer. Hos Wilses er fyrsten praktisk talt fraværende. I stedet fortæller han en historie, som i hovedsagen drejer sig om civilt liv og borgerlige aktører. Politik og militærvæsen var historieskrivningens egentlige temaer på Wilses tid, men hos ham skildres dette udelukkende i økonomiens og den civile nyttes termer eller som moralske spørgsmål. Flertallet af medaljerne har desuden en ren civil tematik. De drejer sig om

nøgtternhed og sparsommelighed, om nyopdyrkning af jord, om at være fornøjet med det man har, om sikring af havne og om kvægsygdomme.

Valget af medaljer som genre til at fortælle om historiske hændelser kan synes konventionelt og lidt konservativt ud fra en betragtning om, at medaljeproduktion var en anerkendt og let tilgængelig historiografisk form. Tematisk set var Wilses historieskrivning alligevel moderne og reflekterer en tendens i tiden. Oplysningstidens etablering af en filosofisk historie er velkendt, her blev historieskrivningen et middel til at diskutere almene og abstrakte principper. Men der er også andre nye tendenser i periodens historieskrivning, blandt andet en tematisk udvidelse. Sammen med udviklingen af en ny samfundsfor-

ståelse fik økonomi og civilt liv gradvist en plads i historieskrivningen. I tillæg kom en ny interesse for at skildre skikke og sædvaner med henblik på at præsentere "nationalkarakterer".¹⁹ Wilses historieskrivning, med den store vægt på civile forhold og fyrstens relative fravær i hændelsene, repræsenterer netop en sådan nyorientering. Samtidig stiller dette Wilses valg af medaljegenren i et andet lys og gør det til en del af en argumentation. Medaljerne fungerede *historiekonstituerende*: De repræsenterede en anerkendt form for (fyrstelig) historieskrivning, og scener afbildet på medaljer blev dermed så at sige per definition forstået som historie. Ved at bruge denne form gør Wilse det dermed helt klart, at det han fortæller om – det være sig grydeproduktion eller fornuftig klædedragt – også er *historie*. Indhold og aktører er andet end det sædvanlige, men ved at vælge medaljeformen signalerer Wilses deres historiske karakter.

Samtidig viser dette, at for Wilse og hans samtid havde historie eller historieskrivning ikke først og fremmest noget at gøre med fortiden eller skildringer af fortiden. De beskrevne hændelser var stort set afsluttede og fortidige, men det var alligevel ikke tidsdimensionen i sig selv, der gjorde dem til historie, det var først og fremmest deres betydning. I historiografiens klassiske tradition, som endnu dominerede, var historie identisk med skildringen af vigtige begivenheder i det offentlige liv. Derfor drejede den sig også om fyrstens og de store mænds liv og handlinger. Det var deres aktivitet, som udgjorde det offentlige liv. Hensigten med at læse historie var heller ikke primært at skaffe sig kundskab om fortiden, men at lære sig statsmandskunst. Historiekundskab var dermed en sag for de mænd, som havde, eller kom til at få, magtpositioner i samfundet. Den tematiske udvidelse, som Wilses fremstil-

ling kan ses som udtryk for, skete med udgangspunkt i denne forståelse. Disse ændringer førte derimod ikke i sig selv til nogen ændret forståelse af tidsdimensionens plads i historieskrivningen. Det samme kan siges, endog i endnu større grad, om den filosofiske historieskrivning, hvor det centrale var systematik og jagten på almene, strukturerende principper. Først med historismens gennembrud ændrede dette sig og historiebegrebet blev *temporaliseret*.²⁰ Dens emneområde blev fortiden i al dens anderledeshed, og den videnskabelige udfordring blev at fremskaffe mest mulig eksakt kundskab om fortiden – "som det egentlig var". Her repræsenterede tiden i sig selv både historiens gåde og nøglen til dens løsning.

Wilses historieforståelse er gennemgående ikke-temporaliseret. Det er hændelsernes betydning og art, som gør dem til historie. Denne ikke-temporaliserede forståelse kommer også til udtryk gennem de mange klassiske referencer. Allerede i selve genren, med medaljernes latinske citater og mytologiske motiver, er det klassiske stærkt tilstede. Her fungerer det delvist som kodenøgle til medaljernes sprog, delvist som norm for det gode, sande og skønne. Derimod fremstilles antikken ikke som historisk epoke, dvs. som tilbagelagt fortid. I Wilses øjne bliver fortællingen om Phociens hustru og Alexander den Stores sendebud dermed den bedste illustration af, hvordan den norske tilbøjelighed til overdådighed blev erstattet af nøjsomhed. På samme måde bliver de latinske deviser den bedste gengivelse af norske ord-sprog. Allertydeligst bliver den klassiske verdens normative status i skildringen af oplysningen. Når Wilse siger, at tyrkerne ikke længere er tyrkere, er dette ikke bare en beskrivelse af det osmanniske riges reducerede magt, men også udtryk for, at de klassiske idealer er blevet

Wilse priser det "deylige landskab" i Spydeberg. Foto: S. Ubisch.

den rådende norm. Selv tyrkerne, altså muslimene, har gjort dem til sine, og i Wilses forståelse bliver dette målet for den højeste oplysning i Europa.

Forestillingerne om øget oplysning og de mange forbedringer og gode ordninger dette vil kunne give, kan i første omgang minde om moderne idéer om udvikling og historiske prosesser, som foregår over tid. Men de klassiske referencer generelt og beskrivelsen af den øgede oplysning i Europa specielt viser tydeligt, at her drejer det sig om noget andet. I forbindelse med sin begrebshistorie har Reinhart Koselleck diskuteret, hvordan ordet revolution længe ikke betød en samfundsomvæltning, som skabte noget nyt og hidtil ukendt – sådan som det blev med den franske og den amerikanske revolution. Revolution betegnede en tilbagevenden: Tingenes oprindelige

og egentlige orden blev genoprettet.²¹ I den grad Wilse forestiller sig en samfundsudvikling er den af samme art som sådanne revolutioner: Målet er ikke noget nyt og hidtil uset, og der signaleres heller ingen forventninger om, at tidens gang uafvendeligt bringer noget nyt. Øget oplysning ses dermed heller ikke som en historisk proces, men nærmest som en bestemt måde at indrette sig på. Denne måde er blevet realiseret i det gamle Hellas, og oplysningens fremgang betyder, at disse idealer igen bliver levende.

Minder og monumenter

Philoenus og den gamle vandrer videre til et enormt bibliotek. Bøgerne fortæller om alle de forbedringer, der er sket

i verden, og om hvordan levevis, skikke og moder har ændret sig til det bedre. Derefter får Philoneus en samling malerier og skulpturer at se. De afbildede er borgere, som har udmærket sig i dyd og dåd. Tanken om offentlige monumenter over fortjentsfulde borgere har Wilse præsenteret allerede i gennemgangen af medaljerne. En af dem havde inskriptionen ”ære den som ære søger” og forestillede en gruppe supplikanter foran en fyrste. På bagsiden ses et monument. Den gamle siger, at ”*det var en tid [...] at man udbad sig Tilladelse i levende Live at oprette Monumenter af offentlige Arbejder til Landets Ziir og Nytte, og derpaa sætte en varig Indskrift med sit Navn og Fortjeneste, lad være nogen Ærgjerrighed og Egenkierlighed deri havde Deel, saa glædede sig dog Fædrenelandet ved Frugterne*”.²²

Monumenterne som Philoneus får at se er nøje sat i system, og her er det ikke den enkelte, som rejser monumenter over egne bedrifter. De omtales i stedet som større samlinger og er kategoriseret efter forskellige typer dyder og gode gerninger. Tre af malerierne forestiller f.eks. tapperhed forenet med sindighed, venskab sat på prøve og tålmodighed til at overvinde alt. Det er billedstøtter over ham som »*giorde Udtog af de nyttige, men store og kostbare Verker til des Fleeres Nytte og Fornøyelse*«, over ham, som gav sine børn en hårdfør og sædelig opdragelse, og over en, som har stiftet et seminar for klokkere og skoleholdere. Videre bruges graden af offentlighed som sorteringsprincip. En række sorte tavler med guldskrift minder om »*Ubekjendtes Fortienester*« – som ofte er større end de offentlig kendte.²³ Personer, hvis hele liv har været fortjenstfuldt, er adskilt fra dem, der har gjort både godt og ondt, men hvor det gode til slut har sejret. Enkelte dyder og gode gerninger er knyttet til stand. Tjenestefolk, som trofast har

været hos samme husbond i 50 år, eller menige soldater, som har udvist tapperhed i tjeneste, er eksempler på dette.

Både billedstøtterne og malerierne skal minde om virkelige, historiske personer. Navn og andre mere specifikke oplysninger om dem mangler imidlertid, og heller ikke her fortæller Wilse noget om, hvornår de forskellige hændelser skal have fundet sted eller om de på nogen måde er relateret til hinanden. I dag er skikken med at rejse offentlige monumenter over fortjenstfulde civilpersoner almindelig og velkendt. På Wilses tid var det derimod noget nyt, som det også fremgår af medaljen, hvor han skildrede borgerne, der beder fyrsten om tilladelse til at opstille sådanne monumenter. Og på samme måde, som de andre genstande Philoneus får at se hovedsagelig er nyheder, Wilse selv har hørt eller læst om, fremstår også skikken med civile monumenter som en ny ordening, Wilse gør sig til talsmand for gennem fremtidsskildringen. Men hvordan skal sådanne monumenter se ud og hvordan skal de ordnes?

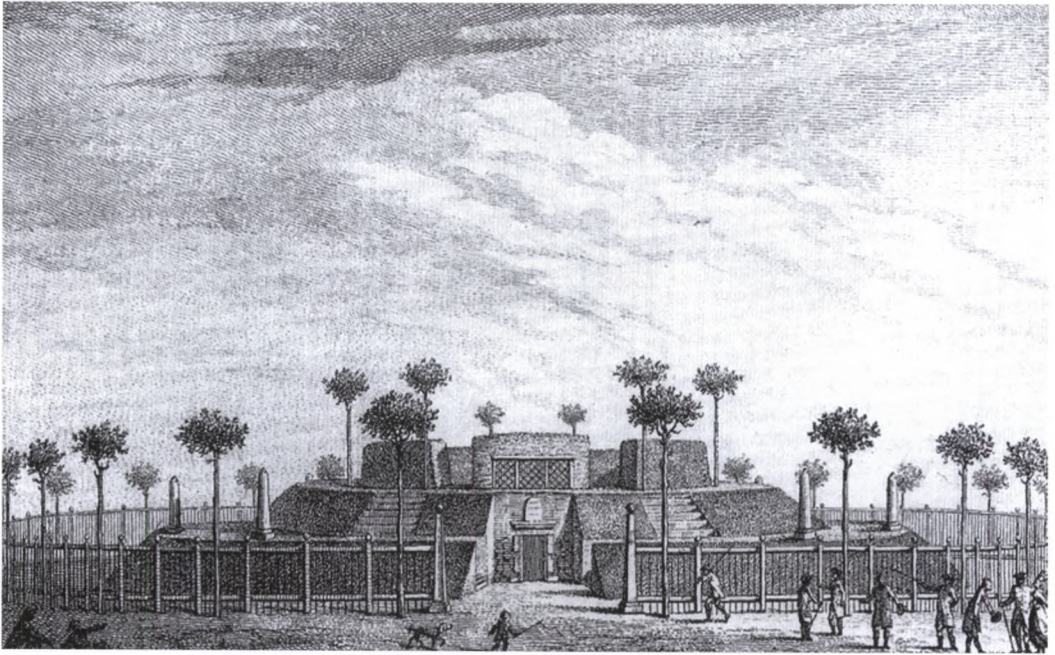
Witse forankrer fremstillingen i det allerede kende: Han siger, at de fleste ”*handlinger*”, der fremstilles er nationale og af samme art som de, Mallings samlede på Philoneus egen tid. Her sigter han til Ove Mallings bog *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenerne*, som var udkommet to år før hans egen Spydebergsbeskrivelse, i 1777. Den blev publiceret i kølvandet på den guldbergske latinskolereform fra 1775, hvor dansk (modersmål) blev indført som eget skolefag, og hvor det blev fremhævet, at latinskoleeleverne også skulle lære fædrelandskærlighed. Bogen blev en stor succes og udkom siden i en række oplag. Som titlen siger, bestod fædrelandet af helstaten Danmark-Norge med hertugdømmerne. Når Wilse siger, at hans fremstillinger er af samme art som Mal-

lings, giver det grund til at tro, at han befinder sig indenfor rammene af den samme heltstatspatriotisme.

Mallings *Store og gode Handlinger* fremhæver den moralsk-didaktiske side ved traditionel historieskrivning. Historiens eksemplariske karakter og dens nytte som forbilleder og lærestykker var en del af den klassiske historiografi, men blev yderligere styrket gennem 1700-tallets tematiske udvidelser. Når det civile samfund fik sin plads i historien var det ikke bare kommende statsmænd, som kunne lære af den, men også almindelige borgere. Fortællinger om store mænds gerninger og borgerdyd kom til at erstatte lovprisningerne af fyrster af Guds nåde, både i historieskrivningen specielt og i den kollektive erindring mere generelt. I fransk sammenhæng repræsenterer 1758 et vigtigt vendepunkt for denne udvikling. Det år lancerede Det franske Akademi en helt ny type tema som emne for sin årlige konkurrence i veltalenhed: En lovtale over en stor mand. Nyskabelsen blev mødt med stor begejstring og genren beholdt sin vitalitet gennem en årrække. De store mænd, som blev valgt ud til lovtalerne var ikke fyrster og andre som udmærkede sig gennem afstamning og blåt blod, men derimod de, der selv havde udrettet noget og været det civile samfund til nytte – forfattere, politikere og filosoffer. Dette "Panthéon på papir" kan ses både som forløber og forudsætning for det "Panthéon i sten" som Frankrig senere indrettede for at tage vare på sine store mænds minde.²⁴ Alligevel er der et stykke fra papir til sten, fra lovtaler til monumenter og mindesmærker. Traditionelt har det været forbeholdt fyrste og adel at opstille monumenter, stort set knyttet til egen familie og egne bedrifter og oftest i form af gravminder. Offentlige monumenter rejst af borgerne selv til minde om andre borgere, som har udret-

tet noget til fællesskabets bedste, er for en stor del et moderne fænomen. I tiden efter den franske revolution udgjorde sådanne borgerlige monumenter nye og vigtige markeringer med en dramatisk politisk effekt. Monumenterne fortalte ikke bare om personerne, som de direkte refererede til, men fungerede også som udtryk for et nyt og radikalt samfundssyn, hvor borgerne, ikke fyrsten, blev set som de centrale politiske aktører. I restaurationsperioden begyndte imidlertid også de kongetro at rejse tilsvarende monumenter, og den politiske betydningen blev gradvis udvandet og neutraliseret.²⁵

Wilses beskrivelse af medaljen med borgerne, som beder fyrsten om tilladelse til at rejse mindemærker, omfatter også fyrstens svar: **Med Glæde tilladt.**²⁶ Dermed formidler Wilse, at monumenterne i dette tilfælde ikke repræsenterer en regimekritik. Snarere fremstår scenen, og dermed monumenterne, som en del af tanken om en samfundspagt mellem fyrste og folk. I dansk-norsk tænkning fik særlig Holbergs fortolkning af de politiske kontraktteorier gennemslag. Hans udgangspunkt var enevælden fra 1660, forstået som en overenskomst mellem hersker og folk. Fyrsten forpligtede sig til omsorg for det fælles bedste, og folket til lydighed. For den enkelte medførte dette rettigheder som borger, men også pligter overfor det fællesskab, man dermed blev en del af. Tine Damsholt fremhæver særlig "*en bestemt ansvarlig indstilling, hvor man følte sig forpligtet på at arbejde for statens og det almene bedste*".²⁷ Hun påpeger også, at en sådan samfundsforståelse skabte en bestemt form for selvbevidsthed, og ser 1700-tallets patriotiske diskurs som en tematisering af den. Et stort antal af de dyder og gerninger Wilse omtaler i forbindelse med medaljer og monumenter formidler en tilsvarende forståelse af

Julianehøj i parken ved Jægerspris Slot er et muligt forbillede for Wilses skildring af den forvandlede Mierskovkollen. Stik fra Det Kongelige Biblioteks billedsamling.

den enkelte borgers rolle, af hvad der giver ære og af forholdet mellem det private og det offentlige. Wilses borgere lever nøjsomt i det private for at det offentlige skal være desto prægtigere. De velstående bruger private midler til at grundlægge arbejdshuse, fabrikker, seminarer og offentlige bogsamlinger. Borgere i alle danske provinser er trofaste mod fædrelandet og elsker deres konge som deres far.

I Wilses skildring befinder en del af mindestøtterne sig indendørs i et galleri, men mange står også ude i en smuk park på Mierskovkollens top. Et muligt forbillede for denne fremstilling kan have været parken ved Jægerspris Slot, hvor der i årene 1776-84 blev indrettet en mindelund over patriotiske borgere. Lunden bestod af 54 stenstøtter i et romantisk parkanlæg. Vigtigst var den såkaldte Julianehøj, en oprindelig

jættestue lavet om til mindesmærke for enkedronning Juliane Marie. De fleste støtter har en enkel form og er prydet med symboler og inskriptioner i klassicerende stil. Baggrunden for udvalget af patrioter synes at være Mallings arbejde, og referencerne til en sådan mindepark indgår også i Mallings forord til sin bog.²⁸ Wilse besøgte Danmark det år arbejdet med mindelunden blev påbegyndt, 1776. Han tilbragte tre uger i København og rejste derefter over Hamburg til Berlin. Dette var Wilses eneste store udenlandsrejse, som han havde drømt om siden studiedagene. Hans oplevelser publicerede han senere i fem bind »Reise-Iagttagelser«.²⁹ Umiddelbart efter rejsen blev Spydebergsbeskrivelsen færdiggjort og udgivet. Det forekommer sandsynlig, at de indtryk og nyheder, som Wilse havde fået med sig under rejsen fandt vej ind i de tekster, han

producerede, da han kom hjem – måske særlig når det gælder et så nyt og usædvanligt tiltag som mindstøtter.

Lighederne og den mulige påvirkning til trods findes der også vigtige forskelle mellem Jægersprisparken og det anlæg som Wilse præsenterer. Mindelunden ved Jægerspris var en del af en romantisk have. Anlægget tilstræbte et indtryk af tilfældighed, hvor havevandlerne selv valgte, hvilke af de små, snoede veje og stier de ville følge, og dermed i hvilken rækkefølge de mødte mindstøtterne. Hensigten var at vække følelser og fremkalde stemninger, noget som blev understreget af, at støtterne selv ikke fortalte historier, bare mindet om dem. For at komme i den forventede patriotiske stemning, skulle vandreren altså kende sin fædrelandshistorie – og sin Mallings – temmelig godt.³⁰ Wilses metode var en anden. Hans beskrivelse af monumenterne får nærmest præg af et katalog over gode gerninger og mulige udtryk for sand borgerdyd, samtidig med at omhyggelige kategorisering af monumenterne viser, at her overlades kun lidt til tilfældighederne. Beskrivelsen giver indtryk af, at han forestiller sig monumenterne opstillet på en strengt systematisk måde, og at tilskueren vandrer forbi dem i samme orden. Wilse var oplysningsmand, ikke romantiker. Han ville formidle konkrete moralske budskaber, ikke stemninger, og i arrangementet af sine tænkte monumenter ser det ud til, at han har været mest optaget af at forsikre sig om, at tilskueren ikke gik glip af disse budskaber.

Lige så vigtigt er et andet træk: Som tilfældet var med medaljerne nedtones fyrstens position også her. Kongemagten fjernes ikke, Wilse er hverken radikal eller revolutionær, ikke engang i sin fremtidsfabel. Men kongen er på den anden side ingen central skikkelse i fremstillingen og dermed heller ikke i det sam-

fundssyn, som kan udledes. I Jægerspris mindelund stod kongemagten, repræsenteret ved Julianehøj, i centrum og de 54 patrioter blev placeret i det omkringliggende landskab, som en illustration af kontraktteoriens tematisering af forholdet mellem fyrste og folk. Wilse på sin side illustrerer egentlig bare kontraktteoriens ene part. Den gamle i bjerget er ingen konge, og borgerne, der er rejst mindesmærker over, er ikke hans undersåtter. På medaljen, hvor borgerne beder om tilladelse til at rejse monumenter, er kongens rolle tilbagetrukket: Han velsigner deres initiativ og deres fortjenstfulde handlinger, men udgør ingen aktiv part udover dette. På denne måde har Wilse forvandlet kontrakttenkningen til en form for politisk deisme: Kongemagten findes der, og det civile samfund med de rettigheder og pligter, som det giver borgerne, er forankret i den. Kongen indvilliger og giver sin velsignelse, og borgerne viser deres fædrelandskærlighed ved at ære kongen og udvise borgerdyd. Men kongen griber ikke direkte ind i noget af det, som sker. Han fremstilles ikke selv som historisk aktør, langt mindre er historien identisk med hans bedrifter. I Wilses verden er oplysningen kommet så langt, at borgerne selv finder frem til og iværksætter de bedste og klogeste ordninger. Den egentlige politiske aktør i dette samfund er det navnløse fællesskab af patriotiske borgere, og den kraft, som gør dem i stand til at handle, er oplysningen.

Men lige før Philoneus vågner af sin mærkelige drøm, formaner den gamle i bjerget ham, at nysgerrighed slet ikke er en dyd og ikke skal belønnes. For at Philoneus ikke skal gøre sig hoffærdig af alt, han har fået at vide, vil den gamle gøre det sådan, at ingen i verden kommer til at tro på det, han fortæller.

Oversættelse: Ulrik Langen

Noter

1. Spydeberg prestegjeld (pastorat) ligger i Østfold fylke (amt).
2. Harald Bakke: Jacob Nicolaj Wilse. En kulturhelt, 1912, s. 32.
3. Jf.- Bakke, 1912, s. 69ff.
4. Jf. Tine Damsholt: Fædrelandskjærlighed og borgerdyd. Patriotisk diskurs og militære reformer i Danmark i sidste del af 1700-tallet. Museum Tusulanum, 2000, s. 121ff.
5. Gregory Claeys (ed): Utopias of the British Enlighenment, 1994, s. viii.
6. Topographisk Journal for Norge, bd.8, hft.27, 1801-02, s. 196f.
7. Bakke, 1912, s. 33f.
8. Jacob Nicolaj Wilse: Physisk, oeconomisk og statistisk Beskrivelse over Spydeberg Præstegjeld og Egn i Aggershus Stift udi Norge. Opr. 1779, faksimile 1991, s. 443.
9. Topographisk Journal for Norge, bd.8, hft.27, 1801-02, 196.
10. Anders Johansen: All verdens tid, 2001, s. 225.
11. Claeys, 1994.
12. Wilse 1779/1991, s. 447.
13. Wilse 1779/1991, s. 449.
14. Wilse 1779/1991, s. 449f.
15. Wilse 1779/1991, s. 451, fremhevet i originalen.
16. Alm, Mikael: Kungsord i elfte timmen. Språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772-1809, 2002, s. 56.
17. Wilse 1779/1991, s. 451f, fremhevet i originalen.
18. Wilse 1779, s. 454f.
19. Mark Salber Phillips: Society and Sentiment. Genres of Historical Writing in Britain 1740-1820, 2000.
20. Johansen 2002, s. 224.
21. Reinhart Koselleck: Futures past: on the semantics of historical time, 1985.
22. Wilse 1779/1991, s. 454.
23. Wilse 1779/1991, s. 456.
24. Jean-Claude Bonnet: Naissance du Panthéon. Essai sur le Culte des Grands Hommes, 1998.
25. Agulhon, Maurice: Histoire vagabonde I. Ethnologie et politique dans la France contemporaine, 1988, s. 142ff.
26. Wilse 1779/1991, s. 454.
27. Damsholt 2000, s. 81. Dette berøres delvist allerede i 1879 af Edvard Holm i *Holbergs statsretslige og politiske Synsmaade*, København, 1879
28. Damsholt 2000, s. 158ff.
29. Jacob Nicolai Wilse: Reise-Iagttagelser i nogle af de nordiske Lande: med Hensigt til Folkenes og Landenes Kundskab, 1790-98.
30. Damsholt 2000, s. 158.